

Andrej Jerman

40. OBLETNICA PODPISA LONDONSKEGA
MEMORANDUMA - KONEC TRŽAŠKEGA VPRAŠANJA

Z zadnjimi operacijami partizanskih enot, katerih posledica je bila osvoboditev Trsta, se maja 1945 vojna na Primorskem konča. Ljudje, ki so več kot 20 let trpeli pod fašizmom, so si lahko končno oddahnili.

Toda mir je bil zgolj navidezen. V ospredje se postavi pravni položaj Julijske krajine, ki je kljub vojaški zmagi partizanov še zmeraj sestavni del italijanske države. Jugoslavija je kot aktivna udeleženka protihitlerjeve koalicije v skladu z avnojskimi načeli zahtevala popravek meje v svojo korist. Močan argument njenim zahtevam je bila plebiscitarna podpora Primorcev, ki so se aktivno vključevali v odporiško gibanje. Na drugi strani je v Julijski krajini tudi zelo močna italijanska skupnost, ki je bila med vojno precej pasivna, vendar želi ostati pod okriljem Italije.

Jugoslovanska zahteva pa je bila zgolj želja, kajti pokazalo se je, da se glede jug.-it. mejne razmejitve s Trstom kot osrednjim problemom križajo interesi velesil. Na njihov ultimat je morala Jugoslavija zapustiti Trst. Kasneje se zavezniki zedinijo, da bo potrebno ustanoviti komisijo, ki bo zadolžena, da poižve o dejanskem stanju na tem narodnostno mešanem ozemlju. Dejansko potem ta komisija v marcu in aprilu 1946 na terenu proučuje etnični položaj in predloži skupno poročilo, vendar s štirimi različnimi predlogi meja. Na koncu se odločijo za francoski predlog, ki je bil v bistvu kompromis in je temeljil na načelu t.i. etničnega ravnovesja.

Sporazum pa ni bil sklenjen za obalni pas od Devina pa do reke Mirne, zato so na mirovni konferenci v Parizu 1. 1947 sklenili ustanoviti STO kot začasno tvorbo pod zaščito OZN. STO je bilo razdeljeno na cono A s Trstom pod anglo-ameriško upravo in cono B s Koperom in Bujami pod jugoslovansko vojaško upravo. Tak status naj bi veljal do imenovanja guvernerja, ki naj bi potem, ko bi prevzel oblast, organiziral upravno in politično življenje ter združeval obe coni.

Prebivalstvo naj bi se po končanem mandatu na referendumu izreklo za Jugoslavijo ali Italijo.

Zaradi nasprotujočih interesov obeh vpletenih držav ni bil možen konsenz, potreben za imenovanje guvernerja, zato STO kot državna tvorba ni nikoli zaživelo.

Marca 1948 je prišlo do dogodka, ki je vnesel novo dinamiko v zastala politična dogajanja glede usode STO. Zahodne sile so 25. marca razglasile t.i. tripartno deklaracijo, s katero so obljubile Italiji celotno tržaško ozemlje. Vendar se je ta deklaracija izkazala predvsem kot volilni pripomoček, ki naj bi utrdil pozicije prozahodnih strank v borbi proti komunistom na parlamentarnih volitvah spomladi 1948. Tudi italijanska vlada se je zavedala, da ima "Tristranska nota" brez pristanka Jugoslavije in SZ zgolj dekorativno naravo.

Junija istega leta pa pride do resolucije Informbiroja, ki vnese razdor med komuniste STO, ki so dotedaj v skladu z doslednim internacionalizmom zahtevali priključitev Trsta k socialistični Jugoslaviji. Obenem pa se zaradi spora Jugoslavija nasloni na zahodne države. Za te Trst izgubi pomen branika pred sovjetskim komunizmom, kajti to vlogo sedaj prevzame Jugoslavija.

Tržaško vprašanje tako zaide v slepo ulico in vse bolj je jasno, da bodo potrebna pogajanja in kompromis. Italijanska vlada se je tega zavedala, vendar je zaradi notranjepolitičnih razlogov vztrajala pri Tristranski noti (to je priključitvi celega STO-ja). Jugoslavija pa je 1. 1949 v skladu s spoznanjem o nujnosti delitve STO-ja in zaradi zahodne politike, ki je Trst navezovala na Italijo, začela nuditi cono B vse večjo gmotno in finančno pomoč. Da bi pridobila simpatije lokalnega prebivalstva, mu je nudila precej večji standard kot v Jugoslaviji, ki je takrat trpela pomanjkanje.

Nadaljnja pogajanja so bila vse do jeseni 1953 neuspešna. Vsaka od sprtih strani si je skušala večati maneverski prostor, obenem pa je bilo vse bolj jasno, da je cona A s Trstom vse bližja Italiji, cona B pa Jugoslaviji.

Jeseni 1953. leta pa je prišlo do hude zaostritve. Zahodni zavezniki, ki jim je bilo vzdrževanje vojaške uprave v Trstu odvečno breme, so 8. oktobra razglasili, da se bodo umaknili iz cone A in jo prepustili Italijanom. Takratni italijanski predsednik Pella je v rimskem parlamentu evforično trdil, da je to le prvi korak, kateremu sledi tudi vrnitev v Koper. Jugoslovanska vlada v Beogradu je upravičeno mislila, da zavezniki spet popuščajo Italiji, zato je bila reakcija silovita. Zaprli so mejne prehode med cono A in B STO ter poslali vojsko na mejo. Širok Jugoslavije je bilo organiziranih precej manifestacij in s tem je tržaška kriza dosegla vrelišče.

Šele decembra se obe vladi sporazumeta, da umakneta vojsko z meje in da nadaljujeta pogajanja. Med razgovori, ki so se odvijali do konca maja 1954, sta se izoblikovali dve možnosti rešitve ozemeljskega spora. Prva varianta je predvidevala razdelitev STO-ja ob manjši spremembi tedanje razmejitvene črte med obema conama in z jamstvom obeh velesil, da ne bosta podpirali nadaljnjih pretenzij nobene izmed neposredno prizadetih strani. Druga možnost naj bi Jugoslaviji zagotovila izhodišče na morju v samem Trstu oziroma v njegovi neposredni bližini, medtem, ko naj bi v zameno Italiji pripadli nekateri romanski etnični otoki v cono B.

Italijanska vlada je poleg cone A zahtevala celotno obalno področje cone B ali vsaj obalna mesta, ki so bila po njenem mnenju nesporno italijanska, z bogato kulturno zgodovino. O resnosti teh pogajanj priča tudi sklep vlade Slovenije, naj se ustavijo vse investicije v Koperu in bližnji okolici. Bilo je mnogo ugibanj, ali bo Koper povezan z Italijo po suhem s cesto prek Ankara, ali pa bo ostal otok v jugoslovanskem ozemlju.

Vendar so te variante odpadle, ker so Italijani vztrajali pri zamenjavi obalnega pasu v conii B za nekatere slovenske vasi v okolici Trsta in niso pristali na jugoslovansko zahtevo po izhodu na morje na območju Škednja in Žavelj. Zato je Jugoslavija sklenila, da za take koncesije ni vredno deliti cone B.

Po nekajmesečnih pogajanjih so 5. 10. 1954 v Londonu podpisali "Memorandum o soglasju". Njegovo bistvo je bila določitev, da se v conii A angloameriška vojaška uprava zamenja s civilno italijansko, v conii B pa ostane jugoslovanska. S sporazumom je bila določena tudi nova mejna črta s popravki v korist Jugoslavije na območju Miljskih hribov. Del Memoranduma je bil recipročno zasnovani "Posebni statut", ki je garantiral zaščito narodnih manjšin v obeh državah, v praksi pa ni bil z italijanske strani nikoli dosledno uresničen.

Čeprav je bil podpis Memoranduma s pravno formalnega stališča začasen, je pomenil konec tržaške krize. Slovenci so prvič v svoji zgodovini prišli do koščka svojega morja. Posledica Memoranduma so bile tudi velike demografske spremembe v Slovenski Istri. Večji del Italijanov je izkoristil možnost opcij - to je pravice, da se v roku enega leta od podpisa Memoranduma odločijo, v kateri državi bodo živeli - in se izselil v Italijo. Vendar naša obalna mesta niso doživela usode drugih istrskih mest, ki so po odhodu domačinov opustela, saj je slovenska vlada usmerila na obalno območje močan kolonizacijski tok iz notranjosti. Slovenci smo zaradi izgube Trsta začeli v naslednjih letih graditi pristanišče v Kopru, ravno tako smo začeli z velikimi vlaganji v izgradnjo ustrezne infrastrukture in industrije.

Ivan Marković

PETER PAVEL VERGERIJ STAREJŠI

(bibliografski preizkus)

Ob 550-letnici smrti koprskega humanista Petra Pavla Vergerija starejšega (1370-1444) so se Annales temu velikemu učenjaku poskusile oddolžiti z dvojnimi prevodom, v slovenski in italijanski jezik, njegovega edinega in za nas zelo pomembnega domoznanskega dela o mitološkem nastanku mesta Koper: *De urbe Justinopolis*.

Peter Pavel Vergerij starejši je bil ključna osebnost italijanskega in zato posredno tudi evropskega humanizma in njegovo delo predstavlja gotovo največji dosežek zgodnjega evropskega humanizma na področju pedagogike.

Peter Pavel Vergerij st. se je rodil v Kopru okrog leta 1349. Bil je plemenitega, čeprav ne tudi premožnega

rodu. Šolal se je sprva v Padovi in Firencah, morda pa tudi v Benetkah. Njegov učitelj je domnevno bil znameniti Giovanni da Ravenna (1343-1408), potujoči profesor, ki je imel tesne stike z velikima italijanskima pisateljema Petrarco in Boccacciom.

V Firencah je leta 1386 Vergerij spoznal Salutatiija, ta ga je uvedel v najpomembnejši literarni krožek tistega časa, t.i. "Paradiso degli Alberti". Prav v tem krožku je italijanski humanist Leonardo Bruni prebral svoj dialog *Dialogus ad Petrum Histrum*, ki ga je, kot je razvidno že iz naslova, v celoti posvetil "Istranu Petru" oz. našemu Vergeriju. Prav to delo pa je eno izmed najznačilnejših del celotnega literarnega humanizma, gotovo manifest.

Prav tako v Firencah je Vergerij spoznal tudi znamenitega Francesca Zabarella (1360-1417), literata, kanonista in pozneje kardinala, s katerim je navezal tesno in iskreno prijateljstvo in z njim delil življenjsko usodo. Zabarella in Vergerij sta veliko romala po največjih italijanskih in evropskih središčih, kar je zelo otežilo delo njunih poznejših biografov. Še večjo zmešnjavo pa so povzročila številna večdnevna dokumentirana potovanja in večmesečni nedokumentirani postanki v drugih mestih, tako da je gotovo nemogoče z natančnostjo slediti Vergerijevim postajam v življenju.

V Firencah naj bi torej Vergerij ostal tri leta, potem pa naj bi se nastanil v Padovi, kot učitelj in dvorni svetovalec Francesca Carrare ml.

V Padovi je v letih 1393-1403 poučeval dialektiko na tamkajšnji Univerzi, dobil pa je tudi častno državljanstvo tega mesta. V to obdobje spada tudi eno od tistih krajsih, zgoraj omenjenih potovanj v druga mesta. Začasno se je torej vrnil v Firence poslušat slavnega Bizantinca Emanuela Crisolora, enega izmed prvih zahodnih učenjakov, ki so poznali grščino. Vergerij priložnosti ni zamudil, zelo hitro je postal Crisolorov najboljši učenec in prijatelj (saj je svojemu profesorju napisal celo epitaf). Vergerijevo bivanje v Padovi je prekinila vojna med družino Carrara in Benetkami (1405). Ker pa je bil Vergerij močno navezan na družino Carrara, je po njenem vojaškem porazu moral poiskati varnejše okolje. Sprva naj bi se za dve leti nastanil kar v Benetkah (!), vendar pa ta informacija ni povsem zanesljiva. Povsem gotovo pa je Vergerijevo bivanje v Rimu od leta 1406.

V Večnem mestu je Vergerij služil dvema papežema, in sicer Inocenciju VII. in Gregoriju XII., ter se v obdobju velikih cerkvenih sprememb še posebno izkazal.

Obdobje med letoma 1378 in 1417 je v zgodovini znano kot obdobje *razkola zahodne cerkve*, tedaj sta namreč v cerkvi vladala dva papeža, nekaj časa celo trije. Neljub spor, ki se je začel še v 14. stoletju, ko so papeži prestavili svojo prestolnico iz Rima v Avignon (1305 do 1377), so rešili na velikem koncilu, ki ga je cesar Sigismund sklical v Konstanci (1414-1418).